

Dede Korkud 'da Bilincin Hâlleri ve Eylemleri

M. Bilgin Saydam

Kitab-1 Dedem Korkud alâ lisan-1 taife-i Oğuzan, Türk halk edebiyatının şahikasıdır. Bir dönemin ve coğrafyanın Türk kültürü, inanç sistematojisi ve sosyal yaşamı hakkında aktardığı somut bilgilerin, sözü edilen dönem ve coğrafyanın özelliği ışığında değerlendirilmesi çok önemli açılımlar sunacaktır.

Dede Korkud Kitabı, günümüzde geniş bir yelpaze üzerinde farklı görünümlere sahip olsa da, "Türk-İslâm Ruhı" olarak tanımlayabileceğimiz bir kurgusal zihin modeli şemasının, ilk somut örneklerini sunar. Bu nedenle mutlaka *psiko-mitolojik* okunması gereken bir eserdir. "Psiko-mitolojik okuma"dan ne anlaşılmalıdır ve Dede Korkud'un bu açıdan önemi nedir?

Psikomitoloji

Masallar, mitler, halk öyküleri, bilincin bilinçdışı ile karşılıklı etkileşim içinde ortaya koyduğu kolektif ürünlerdir; binyıllar boyunca yaşanagelmiş, sınanmış zihin modellerini, iç ve dış gerçeklikle bağlantı içinde sahnelerler. Mitolojiyi burada, en geniş sözcük anlamıyla, tüm bu kolektif ürünleri (ve tabii ki Dede Korkud Kitabı'nı da) kapsar şekilde, iç ve dış gerçeklik arasında bağlantının "yansıtma" ve "içe alma" gibi psikodinamik yöntemlerle sağlandığı metaforik öykülerin alanı olarak ele alıyorum. Mitlerde iç ve dış gerçeklik karşılıklı olarak birbirini "doğrular", yani tanımlar ve anlamlandırır [*]. Bu metaforik, sembol-yoğun öyküler, bireysel psikoloji düzleminde rüyalara benzerler ve rüyalar gibi, elbette ki tarihsel ve sosyokültürel çerçeveleri içinde, ele alınabilir, yorumlanabilirler.

"Psiko-mitoloji", mitolojiyle psikolojinin, hep aynı materyali, farklı yorumlamalarla ele aldığı savından yola çıkar [**]. Sözkonusu edilen materyal, insanın ve insanlığın öyküsü; daha kesin bir ifadeyle, insan zihninin ve onun öznesi olan bilincin oluşum ve gelişim sürecidir. Hillman'ın ifadesiyle, "*mitoloji antik zamanların psikolojisi, psikoloji ise modern zamanların mitolojisidir*".

[*] = Mit, bu geniş anlamıyla, gündelik yaşama da yansıyan işlevselliği olan bir "*antropomorfik evren ve zaman tasavvuru*" içerir. Anlamlandırıcı ve yorumlayan bilincin, bu işlevinin sonucu her zaman bir "mit" olacaktır.

[**] = Günümüz insanının modern-istik zihin modelinde *arkaik* mitolojik figürlerin yerini alan kavramlar, en az öncülleri kadar mitolojiktir. Tüm bireysel ve toplumsal yaşam görüşleri, insan ve evren şemaları, bilinmezlik sisini yarma çabasındaki mitlerdir. Psikanalitik kuramın temel yapıtaşlarını oluşturan "ego", "süperego", "id" gibi modern kavramların, öncülleri mitolojik figürlerin, yüksek düzeyde soyutlaştırılmış ardılları olduğunu bilmemiz gerekiyor.

"Bilen insan" (homo sapiens) olarak insan türünün gelişim öyküsü (filogenez), insanın bireysel gelişim (ontogenez) sürecinde tekrarını bulur. Bu bakış açısı, psikodinamik öğretileri, tek bir insanın tarihi'nden edinilen verilerin, insanlık tarihi'nin anlaşılmasına katkıda bulunacağı varsayımına götürür. Bu evrimsel serüvenin merkezî nesnesi (ve dahi öznesi) bilinç'tir. *İç ve dış nesnelere dünyası içinde ve onlara karşı duruşuyla bilincin evrimi*, insanı "sâir mahlûkat"tan ayırdeden "insan-lık evrimi"yle çakışır. Mitolojinin ve psikolojinin konusu işte bu "oluş serüveni"nin tanımlanmasıdır. Tanımlayıcı ve yorumlayıcı (ayrıştırıcı ve bağlantılandırıcı) olan *bilinç*, nesnelere ve onlarla ilişkilerinden söz ederken, kendini anla(t)maktadır. "Mitojenik" ve "mitolojik" olma, yani mitleri yapma ve içinde yer alma, benlik bilinçliliğinin hem nedeni ve gereği, hem de amacı ve işlevidir.

Ortak-toplumsal olsun, bireysel olsun, mitler *yaşayan* anlatılardır. Her insan bir mit kahramanıdır. Ancak birey, kendi özgün mitini şekillendirirken, ait olduğu türün, yani insanlığın ve içine doğduğu sosyo-kültürel çerçevenin kendisine sunduğu kolektif mitlerin kahramanlarının çaba, çatışma, yengi ve yenilgilerini de kendi zaman ve uzamında tekrarlamış olur.

Mit kahramanlarının eylemleriyle temsil ettiği, "bilinç"tir; onun evrimsel serüvenleridir [***]. Bilinç, birincil varoluşuyla, sonradan kendisinden ayrışacak her türlü nesnenin "ana"sı niteliğindeki kaotik, "bütün"den doğar; çelimsiz bir emeklemeyle ana kucağından uzaklaşır; gençliğin gücü, isyanı ve direnciyle ayakları üzerine dikilir; zorlu süreçlerden ve kimi ölümlerden sonra, muzaffer ve olgun kahraman niteliğiyle kendi hükümranlığını kurar ve savunur. Her doğum, zorunlu olarak ölümle sonlanan bir sürecin başlangıcıdır. Maddenin, yani beden ölümünden, ruhun ölümsüzlüğü tinsel özdeşim ile sıyrılmak, insan zihninin varoluş serüveni içindeki en önemli paradigmatik sıçrayışıdır.

[***] = Burada "bilinç" olarak ele aldığımız şey, "benlik bilinçliliği"dir; bireyselliğin hem nedeni ve gereği, hem de sonucu ve hedefi olan, ayrıştırıcı, çözümleyici, tanımlayıcı bilinçtir ve evrimsel olarak "eril ilke"nin işlevsellik alanındadır. Bilinç gelişimi, "dişil ilke"nin kaotik matriksinden ayrışan eril ilke'nin serpilmesi, gelişmesi ve güçlenmesine paraleldir. Dişil

ilke'nin, eril ön işaretli benlik bilinçliliği tarafından, "bilinçsiz / bilinçöncesi / bilinçdışı" olarak nitelendirilmesi, eril ilkenin bakış açısıdır. "Benlik bilinçliliği" tek bilinçlilik türü değildir. Dişil ilkenin, çelişkili olsa da farklı öğeleri birleştirici, bağlayıcı bir "biz bilinçliliği" taşıyıcılığında söz edilebilir. Eril bilinç için ilişki her zaman ayrışma ve denetimle, 'öteki'leştirmekle birliktedir. Tanımlamasız, ayrışmasız birlikteliğin, daha doğrusu birliğin savunucusu dişil bilinç ise her zaman bağlantıyı vurgular.

İNSANIN YAŞAM ÜÇGENLERİ

Gerek ontogenetik olarak insana, gerekse filogenetik boyutta insanlığa ait her yaşantı "üçgen" ilişki şemalarına indirgenebilir. *Ontogenez* sürecinde üç referans odağı vardır:

(1)"Anne": Bir ilişki kişisi olarak anne, içinden çıkılan ve bilinçli yaşanmayan arkaik bütüne tekabül eder. Rahminde taşıyan, doğurarak dışarıya atan, memesiyle besleyen, kucığında kuşatan, ısıtan, esirgeyen, ama boğabilen, gerisin geriye yutabilen, parçalayabilen "dişil" anne insan yaşamının en güçlü, yoğun ve karmaşık arketipidir. Sembolbilimde bilinçdışı da dişil vasıflıdır.

(2)"Baba": Anneden ayrılmış ve kendi başınalığı içinde güçlü "eril"dir. Ortak bilincin ve dış gerçekliğin temsilcisidir.

(3)"Çocuk": Anne (bilinçsiz ayrışmamışlık) ile baba (bilinçli ayrışmışlık) arasındaki çizgide, yaratıcı-oyuncu bilincin taşıyıcısıdır.

Analojik bir paralelliği, (1)"dişil ilke" (doğa), (2)"eril ilke" (tin) ve (3)"bilincin oyuncu-yaratıcı şekille(n)mesi" arasındaki *filogenetik* üçgende tasarımılayabiliriz. Dişil ilke birincil olandır, asıl olandır: Başlangıçta her şey, ayrıştıran ve ayrıştırdığının farkındalığını taşıyacak bir bilinçliliği, *henüz içermeyen* doğadır. Eril ilke, dişil ilkenin çocuğudur. Karşıt kutup oluşturacak kadar palazlanır; ve bilim dışı ya da bilimsel kurgu ve teknolojiyle onu kontrol altına almaya çalışır. En uç gelişiminde, dişil doğaya karşı birincilliğini ve/veya tekliğini iddia edecek kadar ayrılmış ve güçlenmiş "mutlak tin" in taşıyıcısıdır.

ZİHNİN DEVİNİMLERİ

"Matripetalite" (anacıl eylemlilik) ve "Patripetalite" (babacıl eylemlilik)

Bireysel düzlemde, içine doğulan "ortak" mitin arkaik (bilinç-öncesi) formu, "anne-çocuk-bütünlüğü"yle karakterize simbiyotik yaşantıya tekabül eder. Simbiyozdan çıkmak ve birey-olmak, sancılı / coşkulu bir süreçtir. Arkaik ortak mittin, dolayısıyla *tek ve mutlak varoluş biçimi* olarak "anne-çocuk birliği"nden ayrışma, bireyselliğin hem nedeni, hem ereği, hem de neticesidir. Bu dışarıya doğru, merkezkaç eylemde, *bedensel ve ruhsal mevcudiyeti için anneye mutlak bağımlı* çocuğa el veren, dış gerçekliğin temsilcisi babadır. Baba gerçi anne değildir, ancak onun annelik işlevlerini bir dereceye kadar çocuğa sunabilir; gereksindiği asgarî güvenceyi sağlayabilir ve alternatif yönelim nesnesi görevini üstlenebilir. Yine de annenin ürpertici vazgeçilmezliğini, mutlaklığını taşımaz. Babayla ilişki bireyleşmenin destek ögesidir. "Patripetalite", yani babaya yönelme, "matrifugalite" yani anneden uzaklaşmayı mümkün kılar.

Burada sözü edilen devinimin öznesi, ontogenetik olarak, ayrışma-bireyleşme sürecindeki çocuktur; filogenetik boyutta kültür insanıdır; nihayetinde, kendilik ve öteki farkındalığıyla "bilinç"tir. Gerek insanın, gerekse insanlığın psiko-sosyo-kültürel gelişim süreci, bilincin gelişim sürecidir. Bu sürecin izlediği hattın, --kabaca-- "patripetal", ve de "matrifugal" olduğu söylenebilir. *Matripetalite* (± *patrifugalite*) ve *patripetalite* (± *matrifugalite*) sarkacındaki salınımlar yaşam boyu devam eder. Bilincin varoluş içindeki duruşunu ve dinamiklerini belirleyen bu salınımlardır [****].

[****] = Dişil ve eril ilkeler (anne ve baba) arasında varoluşunu açan bilinç-li özne için, ikisi arasındaki git-gel'lerden başka bir üçüncü eylem modu daha vardır: "*Yaratıcı sıçrayış*". Her yaratıcı ivme, patripetal sürecin olası hedefini zorlar, onu genişletir; ancak kendisi de yeni bir patripetal çekim odağı oluşturur, ta ki başka bir yaratıcı hamlenin etkisiyle sarsılana dek. Bu eylemlilik özneyi yalnızca mitolojik olmaktan çıkarır; mitojenik yapar, tarihsel yapar, özgün ve özgür kılar: Birey kendini giderek bu iki odağın mitlerinin mutlaklığından, iki çekim merkezi arasındaki edilgenlikten (sürüklenmeden) sıyrılmıştır. Kendi öyküsünün (tarihinin) yaratıcısı olduğunu, mitojen olduğunu bilir ve eylemlerinin sorumluluğunu üstlenir.

Matripetal zihnin açılımı, "annenin alanı"ndadır. Bilincin kendi ve öteki ayrımını yeni yeni yapmaya başladığı erken dönemlerde, öznenin henüz annenin alanı dışında bir eylemlilik şansı yoktur. Her şey ve her yer zaten annenin kucağında yer almaktadır. Özne eylemliliğiyle annenin alanı dışında varolamaz. Dolayısıyla anne yönelimini ya da anneden uzaklaşmayı vurgulayan matri-petalite ve matri-fugalite gibi kavramlar anlamlı gözükmemektedir: Annenin alanından hiç çıkılmadığı gibi, ona yönelimden de söz edilemez; zira her şey onun içinde (rahminde, kucağında) vuku bulur. Dışarı, yani anne-dışı yönelinebilecek bir referans odağı yoktur. Ancak, annenin alanında, annenin görüngü profilini dikkate aldığımızda, matripetal ve matrifugal eylemlerden söz edilebileceğini farkedebiliriz. Annenin bütüncül olmayan, iyi ve kötü özelliklerinin bağdaşmaması nedeniyle biraraya getirilemeyen "parça-nesne-tasarımları"nı, yani "iyi-anne" ve "kötü-anne"yi annenin alanındaki iki kutup olarak ele alma kaydıyla, yalancı (pseudo-) matripetal ("iyi-anne"ye-doğru) ve pseudo-matrifugal ("kötü-anne"den-kaçınan) eylemleri ayırdedebiliriz. Yalancı matripetal eylemin bir hedefinden söz edebilmek de, yalancı matrifugal eylemde, yönlenebilecek bir odak yoktur; zira var olan tek ana-bütün'ün bir alternatifi mevcut değildir. Eylem tam anlamıyla bir, anlık ve durumluk, kaçma, kaçınma uzaklaşma eylemidir.

Anne-dışı bir üçüncü referans odağı, yani "baba"nın varlığı, anne-dışı bir gerçekliğin de var olduğuna, bu gerçekliğin zihnin "dünya-içindeki-duruş" ve eylemlerini belirleyebileceğine, en azından böyle bir olasılığa işaret eder. *Matripetal* eylemlilik, anneden uzaklaşabilmeyi, yani matrifugaliteyi de mümkün kılar. Öznenin (kurgulayan zihnin) gidebileceği bir yer, bir "anne-alanı-dışı-varoluş" artık mevcuttur. "Artık" vurgusunun nedeni, matripetalitenin, geç bir eylemlilik modu olduğudur. Anne birincildir, bir veridir. Babanın (eril ilkenin) annenin (dişil ilkenin) birincilliği karşısında kendine bir makam edinebilmesi, insanın filogenetik serüveninde binyılların kazanımıdır.

Matripetal ve matrifugal eylemliliğin baskın olduğu, tek referans odaklı bir zihin sistematiğinde, yukarıda ifade edildiği gibi, "ana-bütün"den herhangi bir ayrışma yoktur. Öznenin kendini karşısına yerleştireceği bir "öteki" henüz kurgulanmamıştır. Varolan herşey "özne" olarak hep bir ve aynı varlığın parçalarıdır. Bu parçaların bütüncül algılanması da mümkün değildir; zira ancak sistem-dışı bir öge sistemin bütününe görebilir, tanımlayabilir. Bu --ancak bir derecede de olsa--, ileri aşamaların matripetal eylemliliğiyle mümkün olacaktır.

Matripetalite, henüz ayrışmasını tamamlayamamış, ayrışamadığı için de tasarımsal bütünlüğünü oluşturamamış, kendilik ve öteki tanımlamalarını birbirinden bağımsız olarak yapamayan bir zihinsel şemanın ağırlıklı devinimidir. Kendi dışındaki gerçek nesnelere varlığına mutlak gereksinim içindeki öznenin, nesnelere arasındaki sınırlar netleşmemiştir.

Gereksinimin mutlaklığı, özne-nesne ilişkisinde nihai inisiyatifin, bütünlüğü sağlayan nesnede olduğuna işaret eder. Özne (çocuk), varoluşu ve eylemlilik serbestisi için nesnesinin (annenin) iyiniyetine muhtaçtır.

Matripetal eylemlilik çok açık olarak, gecikmesiz hazzın aranması, nahoş yaşantılardan kaçınılması ile birliktedir. Ana-bütün içinde, birlikteliği hoş olan "parça-nesne-tasarımları"na yönelme ve nahoş olanın terki, aynı ana-bütün'e ait olan zıt yaşantıların bütünleştirilememesi demektir. "Kötü"nün terki ya da tahribi bu zihin şeması için yeterli olacak, terk ya da tahrib edilenin arzu edilen "iyi" ile bir ve aynı olduğu farkındalığı geliştirilemeyecektir. Öznenin nesneden ayrılığının gerçekleşmemiş oluşu da, öznenin nesneyi arayışına, nesneye yönelişine (matripetalite !), kendi *eksikliğini tamamlama* anlamını verecek, varoluşsal bir mutlaklık yükleyecektir.

Patripetal salınımı ağır basan zihin, artık birincil gereksinim nesnesinden (anneden) ayrışabilmiş öznenin devinim şemasına sahiptir. Kendini alternatif referans kişininin, yani babanın (eril ilkenin) ve şahsında temsil ettiği dış gerçekliğin, ortak bilincin destek ve yönergesiyle ayrı bir varlık olarak tanımlayabilecek güç ve donanımdadır. Tasarımsal bütünlüğünü kurabilmiştir. Gereksinimlerini, kendini teslim ederek değil, nesnelere kurgusal zihin şemaları içine uyarlayarak ya da zorlayarak karşılama imkânını elde etmiştir.

Ancak patripetaliteyi mümkün kılacak bir --"dişil-ana"dan bağımsızlaşmış-- "eril-baba" keyfiyetinin oluşması ile *bütün'ün ayrışması* gerçekleşebilecektir. Bu sayede dişil'in, anne'nin ve doğa'nın iyi-kötü nitelikleri entegre edilecek; bütüncül, kompleks tasavvuru mümkün olacaktır. Eril ve dişil'in kutuplaşması, kutuplarda "iyi" ile "kötü"nün bütünleştirilmesine izin verecektir: *Kutuplaşma, bütünleştirecektir.*

Modernistik kültür insanının filogenetik gelişimi, başlangıçta ayrışmamış bir parçası olduğu matripetalite odağına karşı bir patripetal referans kutbu oluşturma, geliştirme ve savunmasıyla mümkün olmuştur. Analogik paralelliği, ontogenez sürecinde, anne-çocuk ikili birliğinden, sosyalleşmeyi sağlayan üçgen ilişki modeline geçebilmek için, babanın anneden farklı bir referans odağı sunma gerekliliğinde görüyoruz.

Dede Korkud'un "K Ü L T Ü R E L A T A" Olarak Anlam ve Önemi

Dede Korkud, Türk dünyasında "kültürel ata" olarak sahiplenilen, gerçek ya da anonim bir şahsiyet olduğu konusunda muhtelif rivayetlere konu olan bir "kam-ozan"dır. Dede Korkud Kitabı'nın konusunu teşkil eden, 9-11. yüzyıllarda, Kafkaslar ve Kuzey-Doğu Anadolu'da yerleşmiş Orta-Asya kökenli göçebe Oğuz boyunun serüvenleridir. Masalsı ve mitsel nitelikler de gösteren bu anlatılar, belirli bir tarihselliğe atıfta bulunan içerik öğeleri de taşırlar. Söz konusu dönem ve coğrafyadaki tarihselliğin çerçevesini belirleyen, animist-şamanî-göçebe Türklerin, fetihçi Arap gücü şahsında tektanrılı bir dinle, İslâm'la karşılaşmasıdır. Süreç, "İslâmlaşma" başlığı altında ele alınması gereken, sarsıntılı bir geçiş sürecidir. Dede Korkud Kitabı'nın coğrafyasının, bir geçiş coğrafyası olması da ilginç bir vâkiadır. İki geniş coğrafi varoluş alanı arasında, yani Orta-Asya'dan, Anadolu'ya sarkan bu köprü üzerinde Oğuzlar, aynı zamanda zihinsel bir geçiş de zorlandılar. Bu geçiş, tüm dünya görüşlerini, inanç sistematiklerini, kültür ve yaşam biçimlerini de değişime zorluyordu.

Kültür, tanımı içinde devamlılık ilkesini taşır. Kopukluklar, bilinç düzeyinde tamamiyle "yeni" bir oluşumun, "eski"den iz kalmamacasına benimsenebileceği söylemine dayansa da, "ana- / ata-kültürü", "kopukluk yaşantısı"nı da özümseyecek tarzda "kopuş-sonrası-nesiller"e aktarılır. Eski'den kopmayla oluşan belirsizlik, henüz yeni'nin bireysel ve toplumsal yaşamla bütünleştirilemediği ara dönemde, yeni'ye ulaşmak için araç olarak eski'nin bazı uyarlamalarla kullanılmasıyla aşılmaya çalışılır. Özümsemenin farklı nedenlerle mümkün olmadığı, ya da yetersiz kaldığı durumlarda bu "ara-çözüm"ler "nihai-çözüm"lere, dolayısıyla senkretistik oluşumlara götürebilir.

Dede Korkud, işte bu ara dönemin, geçiş sürecinin ozanı ve bir karşılaşmanın yorumcusudur. Bu geçişi yaşayan, yaşantılayan, gözleyen, anlamaya çalışan ve hikaye eden Dede Korkud'un, mitsel örüntüye yansıttığı insan kimdir; bu insanın "bilinç-lilik şeması" nasıldır? Bu şema, nihayetinde, Dede Korkud'un şahsında temsil ettiği "Türk-İslâm Ruhu"nun oluşum ve gelişim sürecinin bir özgün yorumunu içerecektir. İki farklı ve çelişkili dünyanın, iki farklı zihinsel şema ve dinamiklerin buluşarak oluşturduğu "Türk-İslâm Ruhu"nun temel bileşenlerine ve temel ayrıçalarına gözatacak olursak, bu karşılaşmanın köklerine inebiliriz. Temel varsayımımız, Türkler'in İslâmiyet'e geçişinin, diğer sosyo-kültürel değişimlerin yanısıra, (belki de tümünün belirleyicisi olarak tanımlayabileceğimiz) bir *zihinsel* değişimle birlikte olduğudur. *Matripetalite'den patripetalite'ye geçiş, Türk-İslâm tarihine damgasını vuran bir paradigmatik sıçramadır.*

İSLÂMİYET ÖNCESİ TÜRKLERDE YAŞAM VE İNANÇ SİSTEMİ

Budizm, Maniheizm, Hristiyanlık, özellikle de en son ve en sarsıcı değişime neden olan İslâmiyetle tanışmalarının öncesinde geniş bir coğrafyada yayılmış Türk boylarının yaşam dizgesini belirleyen en önemli öge göçerlik idi. İnanç sistemlerinin odağında şamanistik-animistik ve doğa-bağımlı bir dünya görüşü vardı. Mevcut ataerki, atasoylu ve atayerli düzende, kadınların erkeklere yakın sosyal konumlarını destekleyen en önemli faktör, inanç dizgesi ve gündelik yaşamda "dişil kutsal"ın dominansı idi.

1. Göçerlik:

9-11. Yüzyılların Dede Korkud Oğuzları, atalarının Orta-Asya bozkırlarındaki, toplayıcı-avcı-yağmacı-çoban sosyolojisini, göçer ya da yarı-göçer bir yaşam tarzı içinde sürdürüyorlardı. Toprağın işlenmesi kısıtlı ve kentleşme düzeyi çok düşüktü. Göçerlik, yerleşik tarımcılık ve rençberlikten çok farklı dinamiklere sahip bir kültürdür. Göçer yaşam doğanın işlenmesine, insan egemenliği altına alınmasına izin vermez. Göçer, doğaya kendini uydurmaya, mevsimsel ve yöresel değişimlerini takip etmeye çalışırken, yerleşik kültür, yerini-yurdunu terketmeden onun koşullarını kendi yaşam biçimine uyarlamıştır; doğayı denetlemekte ve kullanmaktadır. Göçer yaşamda *doğa-ana* ne sunarsa o kabul edilir. Verecekleri azaldığında ya da tükendiğinde, yeni yaşam kaynakları aramak için göç edilir (*matrifugalite-matripetalite*) ve "yeni" doğa-ana'nın beslenme-barınma olanakları aranılır, kullanılır. Tarım yoluyla toprağın işlenmesi ve yerleşiklik, insanın doğadan, eril ögenin dişil ögeden ayrışabilecek ve onu kontrolü altına alabilecek kadar güçlenmiş olması, bilincin asal yöneliminin *eril ilke*'nin işaretini taşıması demektir: Yerleşik sosyal düzen her zaman patripetaliteyi gereksinir.

Göçer yaşamda *bütünleştirilmiş*, hem iyi hem de kötü olabilen ancak temelde hep aynı kalan bir "tek-ane" zorunluğu yoktur; doğa-ana (ya iyi ya da kötü olarak) her yerdedir. Göçer için hiçbir yere bağlanma gereksinimi yoktur: Reddeden, cezalandıran, engelleyen anne, geniş anlamda anne işlevi gören doğa-ana'nın başka bir yerinde, daha iyisini bulabilmek amacıyla terk edilebilir. Bir yerde, oranın hem iyi, hem kötü yanlarını yaşayarak ve her şeye rağmen "ilişki"yi devam ettirerek, bütünlük içinde algılanmasına koşut intrapsişik dinamikler, göçer topluluklar için "gerekli" ve "mümkün" değildir [*****]. Doğadan ayrışmayı mümkün kılacak bir "patri-petalite" henüz zayıftır; (yalancı) matri-petalite ve matri-fugalite her türlü devinimi açıklayabilir; zira esas olan ana-kucağıdır.

[*****] = Ancak, üzerinde durulması gereken bir nokta, göç edilerek “iyi anne”nin bulunabileceği, gereksinimin bir başka “doğa” parçasında “mutlaka” karşılanacağı yönündeki temel inançtır. Kötü olan, bir süre için terk edilir; daha sonra farklı bir gereksinim için yine ona yanaşılır. Yani iyi de olsa, kötü de olsa bütün “kısmî” anneler, temel bir “iyi-anne” kavramının içindedir.

2. "Kutsal" İle İlişki:

Şamanist-animist bir inanç dizgesi Orta-Asya Türklerinin dünya görüşünü şekillendiriyordu. Tarih-öncesi dönemlerde, bir yaratıcı "doğa-ana" motifine, en büyük kutsal güç olarak aşinâlığı gösteren işaretler mevcuttur. Mitler, gelenek ve törenler bu konuda oldukça net çıkarsamalara imkân veriyor.

Zaman zaman bir merkezi güç çevresinde biraraya gelen dağınık Türk topluluklarında, ata-erkilliğin belirleyici olduğunu ve diğer ikincil tengri ve ruhların yanısıra, “Gök-Tengri”nin evrenin yaratıcısı olarak saygı gördüğünü tesbit edebiliyoruz. İmparatorluk zamanlarında merkezî gücün, arkasına alma gereksinimi duyduğu güçlü bir Gök-Tanrı fikri, ataerkinin ve kağanın, inanç temelinde destekçisi oluyordu. Merkezî otoritenin zayıfladığı veya dağıldığı zamanlarda Tek-Tanrı, yerini eski çok-tanrılı inanç sistemine bırakıyordu.

* * *

Altay Yaratılış Destanı'nda, herşeyden önce varolan su ve suda varolan Ana-Tanrıça “Ak-İne” (ak-anne) dir. Yer, suyun dibindeki topraktan yaratılmış, gök de yerden ayrışarak oluşmuştur. Mitolojik ve intrapsişik sembolizmin paralelliği varsayımı, başlangıçta varolan derin, karanlık bilinçsiz (su), ondan yaratılan ve üzerinde yükselen, doğayla bağlantılı, ancak artık üzerinde ayağa kalkılabilen somut işlevli bilinç (yeryüzü); en son olarak da aşağıdaki oluşumlardan uzaklaşmış, soyut bilinç (gökyüzü) çağrışımlarını doğurmaktadır. İlk varolan (ve asıl yaratıcı) Ak-İne, Gök-Tanrı Ülgen'e yerin ve göğün yaratılması ilham ve bilgisini verdikten --yani bilincin ayrışma ve gelişme yolunu açtıktan-- sonra, suyun derinliklerinde kaybolur. Yerini Umay, Ot-İne ve Yer-Su-Ruhları gibi Ana-Tanrıça ardılları alır.

Gök-Tanrı Ülgen, yaratılış mitlerinde oynadığı ikincil rolden sonra göğe çekilmiş ve insanoğlunu yeryüzünde Ana Tanrıça temsilcileri olan doğa güçleriyle başbaşa bırakmıştı. Ülgen gökteki makamını hiç terketmez, yarattıklarıyla da pek seyrek ilgilenirdi; yeryüzündeki olayların seyrini uzaktan izlerdi; herşeyin, yerin ve göğün mutlak hâkimi (tek) “Tanrı” değildi; kalabalık panteonun sayısız “tengri”sinden biriydi. Yaşam, doğanın, yani Ana Tanrıça'nın *içinde* ve denetimindeydi. Orta-Asya bozkırları, bilinmezliği ve mutlaklığıyla tek

gerçek kutsal güçtü. O'nun kucağında yaşıyorlardı ve bağımlılıkları “mutlak” düzeydeydi. İyi, cömert, bağışlayıcı Ülgen uzakta, oynak / kaypak doğa ise her yerdeydi.

Dede Korkud Oğuzları gerçi İslâmiyeti benimsemişlerdi; ancak günlük yaşamda doğrudan ilişki içinde olduğu "kutsal", çok açık olarak dışıl doğa güçlerinde temsil ediliyordu. "Yerli karadağlar", "gölgelice kaba ağaç", "kan gibi akan görklü su"yun hemen her öyküde zikredilmesi, "Görklü Tanrı'nın, "can veren, can alan" mutlak gücüyle karşılaşan Deli Dumrul'un şaşkınlığı, Boğaç'ın anasının, oğlunun başına gelenlerle ilgili olarak Kazılık Dağını sorumlu tutup lânetlemesi hep bu çerçevede değerlendirilecek olgulardır.

Eril ilkenin henüz özerk bir güç olarak kendini varedememiş olması, insanın "dışıl kutsal"a mutlak teslimiyeti ile birlikte. Bu durumda zihinsel şema içindeki eylemlilik modları için yalnızca matripetalite ve matrifugaliteden söz edilebileceğini vurgulayabiliriz. Zira eril ilke henüz dışıl ilkenin dominansında, baba annenin alanındadır [*****].

[*****] = Bilincin, eril ilke olarak doğuşu, Han-Ülgen'in yaratıcılık işlevinin başlamasına koşut bir seyir izler. İnsanın suyun üzerinde, sudan ayrı, kendi ayakları üzerinde durabileceği, hareket edebileceği (yaklaşık-uzaklaşabileceği) bir zemin oluşmuştur. Suyun içinde kaotik, ayrıştırılamayan, her şeyi kapsayıcı, tutunma ve ayrılma imkânı vermeyen Ana-Tanrıça, suyun dışında, yani yeryüzünde, aynı işlevleri daha ayrışmış şekliyle sunan Toprak-Ana ve taşıdığı doğa oluşumlarıdır. Artık “yürüeyebilen”, “kavrayabilen” bir bilinç söz konusudur. Sürüklenmeye direnen bu özerk eylemlilik yetisi ile bilinç, “hoş” (= iyi) olana yaklaşabilir, “nahış” (= kötü) olandan uzaklaşabilir. Burada *yalancı* bir "matri-petalite" ve "matri-fugalite" söz konusudur.

* * *

"Dışıl" doğa ile başbaşa bırakılmış olan insanoğlu, ona saygı duyar ve ondan korkar. En içten şaman yakarıları ve övgüleri, *sönme tehlikesine karşı ocağı koruyan* “Ot-İne” (ateş-ana) için söylenmiştir. Doğuma yardımcı olan, insan ve hayvan yavrularının koruyucusu “Umay”, Türk panteonunun en güçlüleri arasında sayılır. Ot-İne, Umay matripetaliteyi besleyen "iyi-dışıl" temsilcileridir. "Kötü-dışıl", delirten “Tamık Hatun”, cinayete, intihara sürükleyen “Kız Satılay”, bütün kötü ruhların anası “Kün Cölörüne Hatun” gibi ruhlarda cisimleşmiştir. Yeraltının hâkimi olarak gördüğümüz kötücül “Erlik-Han”, Ülgen'in tam anlamıyla zıt kutbundadır, Ülgen'den bağımsız bir güç odağıdır. Ülgen'in yeraltındaki “karanlık” kardeşidir; yıkıcı, tutsak edici ölümün sahibidir. Ana Tanrıça'nın yutuculuk, parçalayıcılık gibi en olumsuz ve ürkütücü niteliklerini taşır. Eril olmasına rağmen, Ülgen gibi o da Ana-Tanrıça'dan tam bağımsızlaşmamış bir güçtür.

İnsanın kendini sâir varoluştan ayırtedememesi, bilincin henüz matripetal çekim gücünden kurtulamamış olduğuna işaret eder. Özne-nesne, kendi ve öteki ayrımı patripetal odağın desteğiyle daha ileri aşamalarda gerçekleşecektir. Dağlar, nehirler, göller, ormanlar ... (İduk Yir-Sub) animist Türkler için canlıydılar, bilinçliyidiler. Henüz somut-soyut ayrımı da bütünüyle gerçekleşmemiştir: “Yer-Su Ruhları”nın, hâkimi olduğu şey veya yerlerden ayrımını yapmak zordur.

3. Kadın - Erkek İlişkileri:

Eski Türk inançlarında dişil-ilke'ye atfedilen kutsallık, kadının, özellikle de annenin sosyal yaşamdaki saygın konumuyla paraleldir. Zahirdeki ata-erkil, ata-yerli ve ata-soyulu düzene rağmen, daha eski zamanların anaerkil gelenekleri, göçerlik ve mutlak doğa bağımlılığı intrapsişik gerçeklik ve sosyal düzende yansımaları bulmuştu.

Tüm Orta-Asya kökenli mit ve masallarda olduğu gibi, Dede Korkud Kitabı'nda da, bedenen güçlü, cesur, ama biraz ‘deli’-canlı, saf, ruhsal durumu değişkenlik gösteren, dürtüselliği, kolay öfkelenmesi ile çocuksu çizgilerle betimlenen “yiğit”lerin, berrak zihinli, bilge, fedâkâr, planlı, “mutlak iyi” olabildiği kadar, “mutlak kötü” de olabilen kadınlardan çok farklı olduğu göze çarpılmaktadır. Erkek (baba) imgesinin eski Türk topluluklarında hiç de tümgüçlü (omnipotan) bir yanı yoktur. Erkek-baba da, hiç bitmeyecek oğulluğunun farkındadır ve kadın-ana ile ilişkisini bu şekliyle kabullenmekte ve bunu sorun olarak yaşamamaktadır. Oğul-erkek, kadın-ana'sına muhtaçtır. Kadını kontrol ve baskı altında tutması söz konusu (ve mümkün) değildir. Zira kadın-ana, “Umay”, “Ot-İne” gibi özerk, eril ilkedden bağımsız "dişil kutsal"ın hâlesini taşımaktadır. Güçlü / bilge kadın-ana ile çocuk-erkek ilişkisinin mitolojik karşılığı vardır; ve mitolojiler zorlayıcı gerçekliklerdir.

Geniş anlamda dişil ögenin egemenliği ve kapsamlılığı, eril ögenin dişil öge içinde bireyselliğinin, dişil öge desteği olmadan zayıf kalmasına neden olmaktadır. Ancak bu zayıflık, dişil ögenin (kadın-ana'nın) desteği (beslemesi, esirgemesi, yönlendirmesi) ile rahatsız edici boyuta ulaşmamakta, (“ana”-) merkez-uydu modeline uygun bir git-gel eylemliliği içinde eril öge tarafından taşınabilmektedir.

Erkek-babanın “yaratıcı” gücünün potansiyelden gerçekliğe dönüşmesi, henüz doğadan ayrışmamış olan “tinsel”i elinde tutan kadın-ananın “tinsel döllemesi” olmadan gerçekleşmemektedir. Dede Korkud öykülerinin tümüne yansıyan bu ilişkinin birincil örneğini Ak-İne ve Han-Ülgen arasındaki ilişkide görüyoruz. Ana-Tanrıça kendisine kutsal “söz”ü öğretmeden, yaratıcılık tohumunu *devretmeden*, Han-Ülgen (kutsal eril) çaresiz ve şaşkındır. Ancak Han-Ülgen olmadan da yaratılışın gerçekleşmesi mümkün olmazdı. Bu istek Ak-İne'den gelmekte, Han-Ülgen'in fallik yaratıcılığına gereksinim duymaktadır. Mitik

şemanın sosyal yaşamda yansımaları, kadın-ana ile oğul ilişkisinde görüyoruz: Kadın-ana için asıl önemli eril öge, erkek çocuklarıdır. Oğul, kadın-ananın devrettiği “erkekliliği”dir; onu kendi uzantısı olarak erkekler topluluğuna sunar; dolayısıyla güç ve prestije ortak olur. Ancak böylesi bir kurgunun tatminkârlığı, oğulun hiçbir zaman anneden bütünüyle ayrılmaması önkoşuluna bağlıdır, ki bu yukarıda belirtilen şartlarda gerçekleşen bir beklentidir. Psiko-sosyal gelişim içinde birincil eylemlilik olan matripetalite, yaşam boyu bazı gevşemelere rağmen sürer. Babaya (ayrışmış eril'e) yönelik patripetal eylem, babanın, zaten baskın olan kendi matripetalitesi ve “ayrı” bütün-birim olarak algılanamaması nedeniyle, çocuğun ana-merkezden uzun süreler ayrı kalması için gerekli dış stabilizasyonu sağlamaz. Eski Türk mitolojisinde bu örüntüye koşut “çocuk-baba” ilişki modelini, “insan-Ülgen” ilişkisinde görüyoruz: Han-Ülgen uzaktır ve dünyayı kendi başına yaratacak (tanımlayacak) ve Ana-Tanrıça'ya karşı bir kutup oluşturacak derecede ayrışmış ve güçlü değildir.

4. Birey Kimliği - Grup Kimliği:

Burada, dişil (anaç) ögeler arasında, koruyuculuğu, ait / birlikte olma hissi vermesi gibi işlevleriyle bireyin üyesi olduğu aileyi, soyu ve kabileyi de katmak gerekir. Göçer yaşam, katı doğa koşulları ve dış düşmanlar, bir gruba ait olmadan tek başına varolmayı olanaksız kılar. Bireysel özerklik, "kan"-kimliğinin ötesinde bir dereceye kadar mümkündür. *Ana merkez - uydu* bağlantısı, birey-grup ilişkisi için de hayati önem arzeder. Dede Korkud'un hikâye ettiği, aslında Oğuz boyunun serüvenleri, başından geçenlerdir (Oğuznâme). Öykülerin kahramanı olarak bazı bireyler sivrilse de, bu bireyler arka plandaki grup kimliğinin (Oğuz boyu) taşıyıcılarıdır.

Grup bağı, *kan* bağıdır. Doğuştan birlikte olma, "karın-daşlık" ve "kan-daşlık", matripetal zihin şemasını taşıyan toplulukların bağlantı ögesidir: Grup, üyelerinin (oğul ve kızlarının) annesidir. Patripetal zihin şemasında, kan bağı ikinci plana atan, hatta bazen reddeden, ortak-bilinç üzerinden hedef birlikteliğini gözetten bir toplumsal anlaşma, insanları birarada tutan temel faktördür. Ancak birliktelik için bilinçli karar şartı arandığından, matripetal şemadan farklı olarak bireysellik mümkün ve hatta gereklidir.

Bireysellik, ana-bütünden ayrışabilme, kendini ve ötekini tanımlayabilme ile birliktedir ve mutlak patripetaliteyi gereksinir. Bireysel bilinç, eril ilkenin temsil ve va'zettiği ortak bilinçle asgarî bir uyuşma içinde olmak zorundadır. Grup kimliğinin baskın olması, ayrışmaya karşı bir matripetal dinamiğin güçlü olmasıyla açıklanabileceği gibi, bireysel bilincin, ayrışmasına katkı ve destek verecek güçte bir (eril) ortak bilinç alternatifine sahip olmamasına da işaret eder.

"TÜRK RUHU" - "İSLÂM RUHU": Bir Karşılaşma

Halkların ve kültürlerin karşılaşması, ortak toplumsal *mitlerin karşılaşması*, bazen çatışması, bazen birbiri içinde erimesi, bazen de baskın olanın diğerini yutması ile birliktedir. Şamanist-animist-"matripetal" Türkler'in, "patripetal" Müslüman Araplar'la karşılaşması, Türk halklarının soy kütüklerini Nuh Peygamber'e dek uzanan İslâmi köklere bağlamalarına neden olmuş, İslâm-öncesi Uygur Oğuz-Name'sinde, "*Geldi ana göğsüne, aldı emdi sütünü! İstemedi bir daha, içmek kendi sütünü! Pişmemiş etler ister, aş, yemek ister oldu! Etrafdan şarap ister, eğlenmek ister oldu!*", diye tanımlanan kahraman, İslâm'ı muştuluyan bir role bürünmüştür: "*Dedi: 'Ey benim annem, öğüdümü alırsan! Yüce Tanrı'ya tapıp, eğer Hakkı tanırsan! O zaman memen alıp, ak sütünü emerim. Bana lâyük olursan, adına anne derim!'*".

Ekonomik, coğrafi ve sosyal nedenlerle, 7-14. yüzyıllarda, büyük kitleler halinde güneye ve batıya (Kafkaslar, Anadolu, İran, Hindistan) yönelen Türk topluluklarının, buralarda yerleşik ya da akıncı kültürlerle karşılaşmaları, gelişen ilişkilerin tarafları için çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Halklar ve kültürler arası karşılıklı etkileşimler olmuş, savaşlar *yakınlaşmalara* yol açmış; yakınlaşmalar savaşları doğurmuştur.

Yeni topraklarda, karşılaştıkları en önemli askeri güç ve inanç sistemi, o sıralar yayılımcı atağının doruğunda olan İslâm'dı. İslâm, eril ilkenin ön plana çıkartıldığı, Tek-Tanrılı bir dindir. Doğayı, yani dişil ilkeyi yaşamı belirleyici temel güç olarak kabul eden animist-göçer Türkler'in İslâmlaşma süreci, çok zor ve sancılı olmuştur. Patripetal İslâm, matripetal-animist zihin için, soyut tin'in somut doğa'ya hükmedeceği bir inanç sistemine -- zorlayarak da olsa-- kapı açıyordu. Patripetal yaşam felsefesiyle dişil ilkeden, doğa bağımlılığı, kan ve soy bağından uzaklaşma, özerkleşme, bireyselleşme ve teknoloji *mümkün ve de gerekli* oluyordu.

Allah karşısında tek başına sorumlu olmanın gerektirdiği inanç ve ibadetin belirleyeceği bireysel kimlik, doğumla gelen aile ya da boy kimliğinin; "din kardeşliği", "kan kardeşliği"nin yerine geçecektir. Dişil ilkenin belirleyiciliğindeki kan-bağı olgusu, eril ilkenin baskınlığında, milliyet, cins, ırk gözetilmeden, tinsel yönelimin insanlar arasındaki tek bağlantı ögesi olduğu doktrini ile yer değiştirecektir. *Allah - insan* bağlantısı, inancın, ibadetin, eylemin bireyselliğiyle sağlanacaktır: "*... Her benliğin kazandığı kendi üstünde kalır. Hiçbir günahkâr bir başka günahkârın yükünü taşımaz. Nihayet dönüşünüz Rabbinizedir...*" (En'am Suresi: 6/164 - Kur'an-ı Kerim Meali; çev.: Y.N. Öztürk)

Patripetal dünya görüşü, göçer düzenden yerleşik düzene geçmenin de bir ön şartıdır: Bilinç, doğadan farklılaşıyor, onu kendinden ayrı bir "nesne" niteliğiyle görmeye başlıyordu. Toprak-Ana'nın, artık yalnızca verdiklerinin kabulü söz konusu olmayacaktı; ekilip biçilecek, neyi ne kadar vereceği, eril ögenin "döllemesi"ne bağlanacaktı. Kadın-toprak ve erkek-tohum

paralelliği aşağıdaki âyette çok açıktır: *"Kadınlarınız sizin tarlanızdır. O halde tarlanıza dilediğiniz şekilde varın..."* (Bakara Suresi: 2/22 - Kur'an-ı Kerim Meali; çev.: Y.N. Öztürk 3)

* * *

"Mutlak-Tinsel-Bilinç" tek yaratıcı ve hükmedici niteliğiyle kendini gösteriyordu. Doğa'nın, Tek-Tanrı'lı inanç sisteminde kendi başına gerçekliği ve inisiyatifine yer yoktur. Toprak, su, ağaç, ateş, yani kendi başlarına varoluşlarıyla animist göçer için yaşamsal önem, ve dolayısıyla kutsallığı haiz doğa güçleriyle tüm varoluş tek bir yaratıcının tasarrufundadır.

Böylece matripetalitenin patripetal ilke tarafından denetim altına alınmasıyla, yaratma iradesi ve hükümranlık hakkı bütünüyle eril'in eline geçiyordu. Eril'in dünyevî temsilcisi "erkek / baba", geniş haklarla donatılıyordu: *"Babaya itaat, Allah'a itaattir."* (Hadis-i Şerif)

Değişecek olan salt kutsal'la ilişki biçimi değildi; bütün bir yaşam felsefesi ve dünya / insan kavramıydı. Çok-tanrılı ilk(s)el inançtan, tek-tanrılı yüksek dinler düzlemine geçmek herşeye farklı bir görüntü ve anlam veriyordu. Çok sayıda ruhlar ve tengrilerin biraraya gelmek zorunda kalmadan insan psikolojisinin farklı yansımalarını taşımasının getirdiği "kolaylık" artık mümkün değildi. Kutuplar birleşecekti; "iyi" ve "kötü" bütünleşecekti. İslâm Amentü'sü "hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine inanmak" gerekliliğini vurguluyordu. "İyi"nin karşısında eşit güçte bir "kötü" yoktu. Şamanî-animistik dünyada Gök Tanrı'nın özerk ve güçlü "kötü" eşdeğeri Han-Erlik'in İslâm inancındaki karşılığı Şeytan, Allah'ın (yalnızca) bir kuludur; isyankâr melek'tir; insanın irâdî kulluğunu sınamaya *memur* edilmiştir.

Tüm-güç, mutlak-güç, Tek-Tanrı'nın öncesiz ve sonsuz varlığında toplanıyordu: Bütün düşünce ve eylemlere anlam kazandıran, hayata bütünlük, birlik ve değer veren sadece Allah'tı. Mutlaklığı, tasvir edilemezliği ve eşsizliği ile "Allah" kavramına vakıf olabilmek, doğanın içiçeliğinde antropomorfik "kutsal"la birebir ilişkide bulunan animist Türk için çok ileri bir adımdı.

* * *

Matripetal, doğa-bağımlı göçer Türkler için İslâmlaşma, uzak, insana ilgisiz "Gök-Tanrı"nın insana yaklaşması, düzen ve kurallarının yeryüzüne inmesi anlamını taşıyacaktı. "Allah", "Ülgen" değildir; insana "şahdamarından daha yakın"dır; gökyüzünde, yeryüzünde, yeraltında herşeyin hâkimidir ve insandan "iman ve itaat" talep etmektedir. Evrenin / yaşamın iyi-kötü şeklinde ayrılmasını da içeren çoğul-güç-odaklı yaşam felsefesi geçerliliğini kaybetmiştir. Yeni düzen, bazı eski değerlerin kurban edilmesini gerektirmektedir. "Umay", "Ot-İne" dahil olmak üzere, pagan panteonun geçerliliği bitmiştir. Uyum süreci, matripetal dinamikli, kan bağının önemli olduğu "Animistik Türk Ruhunu" nun patripetal "Müslüman (Türk) Ruhuna" değişmesini zorlamaktadır. Eril ilke, dişil ilkenin egemenliğini reddederken; tinsel olanın asıl yönelmesi gereken "yaşamın amacı" olduğunu vurgulamaktadır. Aile

içindeki eril öge, yani erkek, özellikle de babaya böylece ağır bir yük yüklenmiş olacaktır. Göçer pagan dönemin, her gereksinim duyduğunda yanaşabileceği dişil öge, eril ögenin denetimine verilmiştir; erkeğin, hâkim eril (tinsel) ilkeyle ve kurallarıyla özdeşimi, "güçlü" olması istenmektedir.

Matripetaliteden patripetaliteye *geçiş* bir sıçramaydı: Henüz çocukluk döneminden çıkamamış bilince ulaşması gereken bir hedef (tinselleşme) çiziliyor, doğa (ana) kucağındaki anlık eylemliliğinin aşamalarla kat'edilecek bir sürece bağlanması isteniyor ve sorumluluklar yükleniyordu. İleriye doğru (progresif) eylemliliğin reddedilmesi ya da sürdürülmemesi cezâi müeyyideleri gündeme getiriyordu.

TÜRK - İSLÂM SENKRETİZMİNE DOĞRU

İslâmlaşan Türk zihni çok uzun bir sıçrama yapmak zorunda kalıyordu. Bir yanda baskın bilinç eylemliliği olarak matripetalite, diğer yanda varoluşun tek koşulu olarak kendisine sunulan patripetalite arasındaki gerilim bir çırpıda giderilebilecek gibi değildi. Bilinç gelişiminin, kazanılmış değil de zorlanan bir süreç olması, "yeni"yle özdeşim olmadan, salt bir montaj ve cilayla sorunun çözülmeye çalışılması ortaya labil ve güvensiz bir denge çıkartır. Türk-Ruhu, İslâm'la karşılaştığında şu veya bu şekilde bir farklılaşma süreci yaşadı, hala da yaşıyor. *Karşılaşmalar değiştirir*, tüm karşılaşmaları ve tabii ki geleneklerini...

Dede Korkud, Türklerin kültürel atası olarak, bir "geçiş dönemi kültürü"nü temsilcisidir. Eski Orta-Asya Türk kültüründen aktarılanların, İslâmi terminoloji ve henüz benimsenme aşamasında bulunan yeni dinle bağlantılı inanç, kural ve değerler manzumesi ile oluşturduğu alayımın canlı örneğidir. Geçiş dönemi elçilerinin temel aynı zamanda da çelişkili özelliğini, yani ayrı ve farklı kültürlerin, bazı aykırı özellikleri nedeniyle uzlaşamaz öğelerinin, dinamiklerinin bir arada söylevcisi olma vasfını şahsında taşımaktadır. Bu uzlaşamaz farklılıkların biraradalığını, bizzat Dede Korkud hakkındaki söylencelerde müşahade edebiliyoruz: Kazak Türkleri tarafından "şamanların atası" olarak saygı gören Dede Korkud'a, İslâm peygamberi ya da ilk halife Ebubekir tarafından Türklere İslâmiyet'i öğretmek için görevlendirilmiş "veliyullah" sıfatı da yakıştırılmaktadır.

Dede Korkud insanının dünyasında, biraradalıkları maddenin tabiatına aykırı, eski ve yeni öğeler, herhangi bir uzlaşma ya da çatışma gerektirmemiş gibi, yanyana, ancak birbirlerine değmeden varlıklarını sürdürmektedirler. İnanç sistemiği, eski şamanistik-animistik öğeleri tüm canlılığıyla barındırmakta, Dede Korkud Türkü, tam bir çocuk masumiyetiyle, içinde herhangi bir çatışma taşımamaktadır. Yokmuş gibi yaşansa da bu çelişki, pek yaman bir çelişkidir.

Dede Korkud Oğuzları'nda, yani bu erken dönem Müslüman Türkler'de, iki ayrı dünya görüşü ve yaşam biçimi, sanki birbirlerine dokunmadan yanyana varlıklarını sürdürmektedirler. Belki bir değişim, uyarlama veya sentez gereksinimi de duyulmamaktadır. Yeni inanç, eski inanç ve değerler manzumesinin etkisindedir [*****]. Hem eski inancın "kutsal"ı "yerli karadağlar"dan, "gölgelice kaba ağaç"tan, "kan gibi akan görklü su"dan medet umulmakta, hem İslâm'ın va'zettiği "dâyim duran, güçlü Tanrı"nın "birliğine güman" olmayacağı ilân edilmektedir. Hem şarap içip "esrük" olunmakta, hem "arı sudan abdest alıp iki rekât namaz" kılınmaktadır. Bu farklı "duruş"lar, birbiriyle çelişkiye düşmeden süregitmektedirler. Farklılıkların, hatta zıtlıkların, böylesine birbirini dışlamadan, yargılamadan, hatta tanımlamalara bile zorlamadan yanyanalığı, ancak matripetal bir zihin şeması içinde mümkündür. Zihnin bütünleştirici gayretkeşliği, "henüz" bir patripetal sistematizasyonu zorlayacak güçte değildir.

[*****] = Türkler, İslâm'a geçişin gerektirdiği (matripetaliteden-patripetaliteye) bilinç sıçramasını geniş zamana yayamayacak kadar baskı altında kaldılar. Şehirleşmenin yardımıyla kısmen oturan İslâmi inançlar dizgesi, kırsal alanda ve göçer yaşamı sürdürmekte direnen Türk topluluklarında, yalnızca, eski çok-tanrılı / çok-ruhlu inanç sistemlerinin üzerinde, kolayca kazanabilecek cilâ niteliğinde kalmıştı. Halen Anadolu ve Orta Asya kırsalında ve Balkanlarda, pagan döneme ait bazı ritüel ve inançların, özellikle tarikatler bünyesinde İslâm dinine uyarlanmış şekliyle devam ettiği bilinmektedir. Şamanistik-animistik nitelikteki bu uygulamalar, halk tarafından gerçek kökenleri bilinmeden, bazı İslâmi yakıştırmalar, adlandırmalarla bezenmiştir. Sünnî Müslümanlar arasında bu uygulamalar İslâmi inanç manzumesi içinde kaybolurken, Alevîlerde İslâm-dışı öğelerin baskın olduğu heterodoks bir tablonun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Matripetal zihin ve davranış şemaları, patripetal kamuflej altında etken öğelerdir.

Ancak matripetal zihnin tersine, patripetal zihnin eylemlilik şeması, tam bir ayrışmayı, ayrıştırılanın denetimini zorunlu kılacak, eski ve "sapkın" olanla kaçınılmaz bir çatışmayı başlatacaktır. Dede Korkud bu çatışmayı, eski'nin yeni'ye, zorunlu, ancak göstermelik boyun eğmesiyle sonuçlanan karşılaşmanın izdüşümlerini, "Duha Koca Oğlu Deli Dumrul" boyunda açık olarak sergilemektedir. Deli Dumrul, bu "köprü" dönemde, Dede Korkud bilincinin eylemsel karşılığını taşımaktadır. Dumrul, dişil ilkeden ayrışmak, bireleşmek için, o ana değin bulamadığı güç odağını, yani eril ilkeyi, İslâm'ın getirdiği "logos ve nomos"ta bulma fırsatıyla karşılaşmıştır.

Diğer onbir Dede Korkud öyküsünde, Oğuz boyunun, bireysel kahramanlarının serüvenlerine bir şekilde bütün grup kimliğiyle karışmasına rağmen, Deli Dumrul Boyu tek bir kişi çevresinde gelişir ve onun bir birey olarak karşılaştığı varoluşsal sorunları işler. Bireysel boyutta hiçbir ölümlünün yaşamaktan kaçınmayacağı bir sarsıntının, öznel gerçekliğin dış gerçekliğe, bireysel erkin evrensel düzene çarpışının da öyküsünü süren Deli Dumrul, matripetaliteyle patripetalite arasında sıkışmışlığın kahramanı olarak, günümüz "Türk-İslâm Ruhu"na dek uzanan bir sürecin ipuçlarını vermektedir.

KAYNAKLAR

- Abelin E.: Some further observations and comments on the earliest role of the father. *International Journal of Psychoanalysis* 56: 293-302 (1975)
- Avcıoğlu D.: Türklerin Tarihi / I. Tekin Yayınevi, İstanbul (1985)
- Binyazar A.: Dede Korkut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul (1996)
- Campbell J.: İlkel Mitoloji: Tanrıların Maskeleri. İmge Kitabevi, Ankara (1992)
- Çamuroğlu R.: Tarih, Heterodoksi ve Babailer. Metis, İstanbul (1992)
- Divitçioğlu S.: Kök Türkler (Kut, Küç, Ülüğ). Ada Yayınları, İstanbul (1987)
- Eröz M.: Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevîlik / Bektaşîlik. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul (1992)
- Fromm E.: Rüyalarda, Masallar, Mitoslar (Sembol Dilinin Çözümlemesi). Arıtan Yayınevi, İstanbul (1990)
- Fromm E.: Anaerkil Toplum ve Kadın Hakları. Arıtan Yayınevi, İstanbul (1998)
- Gökyay O.Ş.: Dedem Korkudun Kitabı. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul (1976)
- Hassan Ü.: Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler. Alan Yayıncılık, İstanbul (2000)
- Hillman J.: The dream and the underworld. *Eranos* 42: 237-321 (1973)
- İnan A.: Makaleler ve İncelemeler / Cilt I. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara (1968)

- İnan A.: Eski Türk Dini Tarihi. Kültür Bakanlığı / Milli Eğitim Basımevi, İstanbul (1976)
- Johansen U.: Mittelasien. In: H. Tischner (Hrg.): Völkerkunde. pp. 99-113. Fischer Bücherei, Frankfurt a.M. (1959)
- Kernberg O.: Object-Relations Theory and Clinical Psychoanalysis. Jason Aronson Inc., Northvale, New Jersey London (1976)
- Lloyd G.: Erkek Akıl - Batı Felsefesinde 'Erkek' ve 'Kadın'. Ayrıntı Yayınları, İstanbul (1996)
- Lot-Falck E.: Die Mythologie der Sibirier. In: P. Grimal (Ed.): Mythen der Völker / Band III, pp. 284-296. Fischer Bücherei, Frankfurt a.M. (1967)
- Mahler M., Pine F., Bergmann A.: Die psychische Geburt des Menschen. Fischer Verlag, Frankfurt a.M. (1978)
- Mélikoff I.: Uyar İdik Uyardılar: Alevîlik - Bektaşîlik Araştırmaları. Cem Yayınevi, İstanbul (1994)
- Neumann E.: Ursprungsgeschichte des Bewusstseins. Kindler Verlag, München (1974)
- Ocak A.Y.: Türk Suffiliğine Bakışlar. İletişim Yayınları, İstanbul (1996)
- Ögel B.: Türk Mitolojisi I. Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989
- Roux J.P.: Türklerin ve Moğolların Eski Dini. İşaret Yayınları, İstanbul (1994)
- Saydam M.B.: Deli Dumrul'un Bilinci. Metis Yayınları, İstanbul (1997)
- Türköne M.: Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü. Ark Yayınevi, Ankara (1995)
- Ücücü S.: Die Stellung der Frau in der Geschichte der Türkei - Ein historischer Überblick von den alten Turkvölkern bis heute. Rita G. Fischer Verlag, Frankfurt a. Main (1986)
- T. C. Kültür Bakanlığı - Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü / Dede Korkut Günleri, Ankara, 07.11.2000 etkinliğinde sunulmuştur.